

Erstagården

– från torp till barnhospice

Susanne Carlson

Nacka ströms tre vattenfall mellan Dammtorpssjön och Järlasjön har sedan mitten av 1500-talet utgjort förutsättningen för en omfattande industriverksamhet och drivit järnhammare, krutkvarn, mässingsverk, papperskvarnar, klädstampar och, sedan 1700-talets början ända in på slutet av 1800-talet, även mjölkvarnar. Vattentillgången var ursprungligen mycket god med en fallhöjd på 18 meter.

Vid Järlasjöns södra strand – där Nacka ström mynnar ut – leder en avtagsväg från Ältavägen upp till Hästhagen, till den platå där hemmanet Lerboda legat. Redan 1653 omnämns Lars i Lerboda, som arbetade som daglönare nere på mässingsbruket vid Nacka ström. År 1723 revs det gamla torpet Lerboda och ersattes med en ny byggnad med namnet Hästhagen. Under 1700-talet var Hästhagen ett av fyra torp under Nacka gård, som ett flertal gånger bytte ägare. Från 1840 var torpet utvecklat till en mindre lantgård.

Det lilla samhället hade 1887 endast 47 invånare, som livnärde sig på arbete vid de stora mjölkvarnarna. Fastigheten är belägen på den platå, som bildats efter den branta stigningen från Järlasjön i norr. På vägen upp till Hästhagen passerar man förbi ett rött 1700-tals hus – en kvarleva från Kvarngården – samt den vita kvarnbyggnaden, som idag hyser ett snickeri. En bit högre upp finns även rester från en hoppbacke.

Bryggare Otto Emil Neumüller (1860-1925).

Foto ca 1910. Nacka lokalhistoriska arkiv.

År 1902 friköpte bryggaren Otto Emil Neumüller fastigheten Hästhagen nr 1 från Fastighetsbolaget Nacka. Fastigheten omfattade 23 hektar och 31 ar mark. Den gamla lantgårdens dåvarande byggnad revs och berg sprängdes för att ge plats åt en ny väg. Några år senare uppfördes den nya byggnaden, en suterrängbyggnad i två plan, som exteriört påminner om en karolinsk herrgård. Förutom det nya boningshuset, som senare fick namnet Erstagården, byggdes tjänstebostäder och ekonomibygnader. Huset – väl placerat i miljön och en centralpunkt i Hästhagen – ger ett ståtligt intryck. Gården var självförsörjande med djurhållning, lantbruk, handelsträdgård och växthus. Mjölkvarnen vid Nacka ström ombesörjde att gården fick sitt mjöl.

I samband med den tyska markens katastrofala fall under och efter första världskriget förlorade Otto Emil Neumüller större delen av sin förmögenhet, som han placerat i tyska statspapper. Han blev därför tvungen att stycka upp fastighe-

ten Hästhagen 1 i villatomter, vilket skedde 1926. Avstyckningen sträckte sig ända in på trädgården samt ekonomibygnaderna med ladugård, stall och svinhus. Redan före 1926 hade ett mindre antal tomter sålts och några villor samt sommarstugor var redan uppförda eller under uppbyggnad. Familjen Neumüller var ägare till gården fram till 1935.

ARBETSCHEMMET

År 1935 köptes gården Hästhagen med ett par hundra meter fri mark av Svenska Diakonissällskapet i Stockholm och diakonissan Hanna

Flygfoto över Hästhagen. I bildens centrum Erstagårdskliniken, och till vänster Arbetshemmet – den före detta Neumüllerska villan.

Foto ca 1988.

Andersson fick i uppgift att starta ett arbetshem för epileptiska kvinnor.

Det började ganska gripande, har syster Hanna berättat, med att en vanlig enkel kvinna skänkte fem kronor till Ersta med orden: ”Det här skall vara till ett epileptikerhem.” Gåvan blev grunden till en epileptikerfond, som på olika sätt successivt fylldes på. Under kristiden var t.ex. gummi en bristvara och därför startades en insamling av gamla galoscher, som såldes till lumphandlare. Pengarna för galoscherna – liksom testamentsgåvor m.m. – tillfördes fonden, som 1935 uppgick till 105 000 kronor, vilket var en ansevärd summa i början på 1930-talet.

Den 1 november 1935 anlände den första patienten. När hon kom innanför grindarna såg hon på syster Hanna och sa: ”Syster, så underbart att få komma till ett ställe, där man har rätt att vara sjuk.” Fram tills dess hade det varit vanligt att gömma undan udda personer på olika institutioner.

Erstagårdskliniken hade kapacitet att ta emot mellan 27-30 patienter. De medicinska personalresurserna bestod av två heltidsarbetande sjuksköterskor samt läkaren och docenten med. dr S. Wohlfart. Läkaren besökte kliniken en gång i veckan, men det gick alltid att vid behov nå honom per telefon.

DISPONERING AV LOKALERNA

I före detta herrns och fruns rum bodde föreståndarinnan. Hallen användes som dagrum och salongen blev invigd som kyrksal med predikstol, orgel och flygel. I absiden fanns även ett vackert altare klätt i rött tyg.

I matsalen stod långbord där diakonissorna var placerade vid bordsändarna. Man sjöng till bords och läste bordsbön. Verandan tjänade som frukostrum för personalen. I köket fanns en stor AGA-spis och utöver köksgöromål nyttjades köket även för terapiverksamhet, som sömnad, broderi, keramik m.m. – ibland i form av beställningsarbeten. I anslutning till köket låg personalens matsal.

Bryggare Otto Emil Neumüllers ståtliga boningshus Erstagården stod klart 1906. Till det yttre påminner byggnaden om en karolinsk herrgård.

Foto 1940-talet.

På övervåningen låg patientrummen. I de större rummen kunde upp till sex patienter bo tillsammans, men allvarligt sjuka bodde ensamma. Förutom sängen hade patienterna ett sängbord och en liten byrå för kläder och personliga tillhörigheter.

Personal som tjänstgjorde på natten vistades i övre planets hall för att vara nära patienterna och därmed höra om någon fick ett anfall. För nattpersonalen var strykning den huvudsakliga sysselsättningen. I källaren fanns tvättstuga och en gammal stenmangel.

I tjänstebostaden – strax intill huvudbyggnaden – bodde sjukvårdspersonalen på mellanvåningen, gårdskarlen längst ner och diakonissorna på övervåningen. På bägge sidor

om tjänstebostaden fanns höns hus. Med tiden byggdes det högra höns huset om till vävstuga, och det vänstra till skolsal. Bristande skolgång hos ett flertal patienter medförde behov av en lokal för undervisning. Kycklinghuset mitt framför huvudbyggnaden förblev intakt.

Vävsalen fanns till att börja med i källaren, men ersattes av den ljusa och luftiga vävsal, som stod färdig i samband med att det gamla höns huset genomgått en grundlig ombyggnad. Den nya vävstugan invigdes den 2 oktober 1942 med plats för tio vävstolar och fyra bandvävstolar. Både personal och patienter tyckte det var svårt att förstå att man så länge kunnat reda sig utan denna utmärkta arbetslokal. Utöver vävsalen fanns dessutom ett rymligt förråd för garn och färdiga vävnader.

Erstagården uppfördes efter ritningar av arkitekt Edward Bernhard, som även var god vän med sin beställare, bryggaren Neumüller.

Foto Susanne Carlson, 2010.

Arbetet i vävsalen kunde fortgå trots knappheten på garner. Ett par månader på sommaren byttes vävnadsarbetet ut mot arbete i trädgården till allmän belåtenhet. Trädgårdsarbetet – utfört efter var och ens förmåga – innebar ett bra tillskott till hushållet. Arbete i kök samt med tvätt, sömnad och dylikt fortgick som vanligt.

VARDAGSLIVET

Tillvaron föreföll idyllisk och fylld av arbetsglädje. De flesta patienterna trivdes mycket bra, men några hade svårare att finna sig tillrätta och rymningsförsök förekom. Vid ett tillfälle ringde en person från Järlasidan, som hade tagit hand om en flicka som – iförd en badrock – simmat över Järlasjön, när frihetslängtan blev för stark. En prestation i sig!

Personalen ansträngde sig att hitta anpassade sysslor för att patienterna inte bara skulle bli liggande. Verksamheten var självförsörjande. Frukt och ägg fanns i överflöd och var en bra inkomstkälla. Trädgårdens produkter togs till vara. Mycket kunde konserveras. Potatis till husbehov fanns året om. Gris, får och höns slaktades. Alla hjälptes åt med sysslorna efter sin förmåga. T.ex. vallade en av patienterna fåren iklädd sin vackra folkdräkt från Dalarna.

Man odlade även mycket blommor, som från tidiga våren till sena hösten prydde den stora vackra hallen, matsalen och kyrksalen. Många plantor drogs upp i växthuset och hästhagsborna hade förmånen att få köpa kraftiga fina plantor av petunia och lobelia till

*Salongen blev invigd som kyrksal. I absiden fanns ett vackert altare klätt i rött tyg.
Foto 1940-talet.*

sina rabatter och balkonglådor. Stallbyggnaden hyrdes ut till polisens hästar, vilket också tillförde pengar till verksamheten.

Patienterna fick en liten flitpeng och det ingick i den sociala anpassningen att lära dem hantera pengar och förstå pengars värde. Föreståndarinnan följde patienten in till stan för att köpa kläder. Det blev nog inte alltid enligt patientens önskemål utan snarare vad föreståndarinnan ansåg att patienten behövde.

LIVET UTANFÖR

Syster Hanna var angelägen om att patienterna skulle få kontakt med samhället utanför epilepsihemmets lilla slutna värld. Det var angeläget att bryta patienternas isolering och få dem att känna sig delaktiga i församlingens arbete. Gudstjänst hölls varannan söndag, och även konfirmation och dop förekom. Besökande sånggrupper, talare och visningar av balloptikonbilder bidrog också till välkomna avbrott i vardagslivet.

I matsalen stod långbord där diakonissorna satt vid bordsändarna.

Foto 1940-talet.

Blåbärsrensning i köket.

Foto 1940-talet.

Hönshuset på båda sidor om tjänstebostaden byggdes med tiden om: den högra till vävstuga, och den vänstra till skölsal.

Foto 1940-talet.

Patienterna kunde ses på promenader i samhället. De gick då i armkrok fyra och fyra för att kunna stötta varandra. Många hade också hjälm på huvudet. Vänliga grannar ställde till kaffebjudningar och det väckte stor glädje ”att få gå bort”. I början av 1943 samlades fruarna i Hästhagen på Erstagården, där en syförening bildades med syster Hanna som ordförande. De sydde, virkade och stickade medan någon av prästerna från Ersta eller Nacka höll en kort andaktsstund.

Handarbetena såldes sedan på den i november återkommande försäljningen. Denna ”julmarknad” var höjdpunkten för verksamheten. Då serverades kaffe med gott hembakat bröd och härliga smörgåsar, som patienterna och hästhagsfruarna tillverkat. Det fanns stånd för försäljning av handarbeten, böcker, lotter och godis. I handarbetsständerna fanns de arbeten, som under flitiga händer tillverkats under symötena, men också

vackra hemvävda alster som tillverkats i Erstagårdens vävstuga.

Förutom böcker såldes i bokständerna även hemstöpta ljus, almanackor och de vackra Erstakorten. Hemgjorda julgranskarameller och stora pepparkakor med dekorationer i glasyr hade patienterna också varit med om att göra. Pengarna som flöt in fördelades – sedan en viss del för den egna verksamheten tagits undan – mellan Ersta diakonianstalt, Svenska kyrkans mission, Luleå stifts diakoni samt Erstagårdens nybyggnadsfond.

EPILEPSISJUKHUSET ERSTAGÅRDEN

År 1964 påbörjades en utbyggnad av Erstagårdskliniken till Epilepsisjukhuset Erstagården. Två år senare revs stall- och ladugårdsbyggnaden och en vinkelbyggd vårdavdelning byggdes på samma plats. Den utökade verksamheten – där även manliga patienter var välkomna – förde med sig en ny personal-

Vävstugan i det f.d. hönshuset invigdes 1942 och hade plats för tio vävstolar.

Foto 1940-talet.

organisation med tre vårdavdelningar, en ekonomiavdelning samt en behandlingsavdelning. Inom samtliga avdelningar tilkom nya tjänster och en arvodesanställd läkare anställdes.

I den gamla huvudbyggnaden förlades avdelning 1, och i det nybyggda vinkelhuset avdelning 2 och 3. På de sistnämnda vårdavdelningarna användes vanliga låga och breda sängar, och bäddningen frestade på personalens ryggar. Riktiga sjukhussängar köptes först in senare. Möbelyg, gardiner, dukar och lampskärmar till det nya huset tillverkades av patienterna.

Det nya huset innehöll 40 vårdplatser, matsal, läkarmottagning, administration och en liten sjukgymnastiklokal. I den gamla huvudbyggnadens övervåning bodde fortfarande 20 patienter. Den sociala träningen samt en förbättrad medicinering och anfallskontroll resulterade i att allt fler patienter kunde beredas möjlighet att bo i egen bostad och få arbete.

Behovet av specialkliniker för epilepsivård upphörde under 1970-talet och Erstagårdens verksamhet kom då att få en ny inriktning.

Vid årsskiftet 1971-1972 lades Ersta sjukvårdsenheter samman och Epilepsisjukhuset Erstagården blev därmed en avdelning under Ersta sjukhus. Diskussioner fördes i början av 1970-talet om ett ökat intag på Erstagårdskliniken av neurologiskt sjuka, som kunde överföras från akutsjukhus till rehabiliteringsklinik. För att möjliggöra denna utvidgning av arbetet planerades en tillbyggnad, som stod färdig 1978.

Verksamheten i den gamla huvudbyggnaden upphörde nu. En diakonissa vid Ersta sjukhus öppnade dock en liten kaférelse i det utrymme som föreståndarinnan tidigare disponerat. Brödet bakade diakonissan på sjukhuset och hon tog sig med buss och packning varje dag till Erstagården där hon för en billig penning sålde kaffe och bröd.

Väverska i full produktion.
Foto 1940-talet.

*I den självförsörjande verksamheten hjälpte alla till efter sin förmåga. Bilden visar potatissättning.
Foto 1940-talet.*

Till höger ses en av patienterna valla fåren iklädd sin vackra folkdräkt från Dalarna.
Foto 1940-talet.

Gudstjänst hölls varannan söndag.
Foto 1940-talet.

Den vinkelbyggda vårdavdelningen är på plats, och därmed utökades verksamheten till att även ta emot manliga patienter.

Foto ca 1965.

NEUROLOGISKA KLINIKEN

Från början av 1990-talet användes beteckningen Neurologiska kliniken parallellt med Erstagårdskliniken. Kliniken hade förutom inriktning på rehabilitering även utredningskapacitet för neurologiska fall och patientomsättningen blev högre än tidigare. Utvecklings- och projektarbeten pågick vid kliniken, bl.a. angående stöd till strokepatienters anhöriga samt utvärdering av ett vid kliniken utarbetat bedömningsinstrument för afasipatienter.

Kliniken hade ett avtal med Stockholms läns landsting, som betalade vårddagkostnaderna för alla belagda vårdplatser. Upptagningsområdet omfattade endast Stockholms län – inte längre hela landet, som tidigare. Arbetsstyrkan bestod av specialitläkare inom neurologi, psykolog, kuratorer, logoped, sjukgymnaster, arbetsterapeuter och terapibiträden. Kliniken hade 3-4 läkare, vilka var specialister i neurologi, en psy-

kolog, två kuratorer och en logoped. Det fanns även en träningslägenhet, där patienten fick bo några dygn före utskrivningen och sköta sin matlagning själv. Till resurserna räknades även Erstas laboratorium, röntgenavdelning, psyk-konsultmöjlighet och självvård samt möjlighet till bassängträning, ridning och trädgårdsarbete.

LILLA ERSTAGÅRDEN

Då avtalstiden mellan Ersta sjukhus och Stockholms läns landsting löpte ut den 31 december 2009 lades Ersta diakonis neurologiska klinik ner. I stället fick Ersta diakoni i uppdrag av landstingets Hälso- och sjukvårdsnämnd att driva Nordens första barnhospice – Lilla Erstagården – som invigdes den 9 september 2010. För detta ändamål har den gamla huvudbyggnaden åter tagits i bruk. En ny epok har tagit sin början.

Fotografier i Ersta arkiv om inget annat anges.

Drottning Silvia – Ersta diakonis beskyddarinna – klipper bandet till Lilla Erstagården på invigningsdagen den 9 september 2010. Strax till vänster bakom henne står Ersta diakonis direktör Stefan Nilsson samt verksamhetschefen Georg Engel. Till höger om henne ses landstingsrådet Filippa Reinfeldt.

Foto Jenny Frejning, Nacka Värmdö Posten.

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Bosco, Ingrid. Erstagården i Hästhagen. Proseminarisk uppsats i konstvetenskap. Stockholms universitet. 1989.

Erstagården förr. Anteckningar från samtal mellan diakonissan syster Hanna, Ellen Persson och dr Torbjörn Vrethammar.

Norberg, Elisabet. Minnesanteckningar från elevtiden.

Så minns vi Hästhagen. Studiecirkel i Sveriges kyrkliga studieförbunds (SKS) regi. 1985.

Intervjuer

Persson, Gudrun. Diakonissa, Ersta Museum. Intervju den 23/6 2009.

Åbonde, Maj-Britt. F.d. anställd vid Epilepsisjukhuset Erstagården. Intervju den 25/4 2009.

Tryckta källor och litteratur

Jansson, E. Alfred. Nacka kring Nacka ström 1557-1887. Bandhagen 1960
Olivebladet och årsberättelser från Ersta Diakonisällskap.

Rosenberg, S-Å. Ersta – En bildrapsodi. Stockholm 1951

FÖRFATTARPRESENTATION

Susanne Carlson

Bosatt i Älta. Fil.mag. med arkeologi som huvudämne. Initiativtagare och projektsamordnare för den arkeologiska undersökningen vid Strålsjön i Älta sommaren 2001. Ingår i styrelsen för Stockholms läns hembygdsförbund, och åren 2006-2009 ordförande i Nacka hembygdsförening. Medverkat i Nackaboken, 2002, 2004, 2006 samt 2008.